

המילים: "אל מלך נאמן" היא. שעל ידי עניית אמן, מקבל ומאמין העונה את הקדוש ברוך הוא עליו.

"לבן הרחיבה שאול נפשה ופערה פיה לבלי חק". אמר ריש לקיש, כך נדרש המקרא: השאול, הגיהנם, פוערת פיה ומקבלת למי שמשׂייר אפילו חוק אחד מהתורה, שאינו שומרו.

אמר לו רבי יוחנן: לא נחא למרייהו דאמרת להו הכי [לא נח לאדון, לקדוש ברוך הוא, שאתה דורש כך. כי אתה דן את ישראל לכף חובה ביותר].

אלא, כך נדרש המקרא: השאול פוערת פיה — לבלי חוק, למי שלא למד אפילו חוק אחד. משמע, אפילו לא למד אלא חוק אחד, כבר אינו נידון בגיהנם⁽⁹⁵³⁾.

"והיה ככל הארץ נאם ה', פי שנים בה יכרתו יגועו, והשלישית יותר בה". דהיינו, שני שלישי ימותו, ושליש ייתר וישאר.

אמר ריש לקיש: אותו שלישי שישאר, היינו הבן השלישי של שם בנו של נח. שהרי שני חלקים של כל העולם יהיו נכרתים, וחלק

רבי נחמן בר יצחק אמר: משעה שנימול, יש לו חלק לעולם הבא. דכתיב: "עני אני וגוע מנער נשאתי אמיך אפונה". דהיינו, אף שאני עני וגוע מנער, מיתתי חשובה, וראוי לומר עלי "ויגוע ויאסף", לפי שזוכה אני לחיות לעתיד לבא, כמו הצדיקים, שנאמר בהן גויעה⁽⁹⁵¹⁾.

ומאימתי חשוב אני כך — משעה שאני נושא אמיך [אימתך] ופחדך. "אפונה" היינו, שאימתך מיושבת ומבוססת בליבי [לשון "דבר דבור על אפניו"]. והיינו מזמן שנימול, שהרי אנו מקיימים מצות מילה מאימתו של הקב"ה.

תנא משום רבי מאיר: משעה שיאמר הקטן אמן. שנאמר: "פתחו שעריב, ויבא גוי צדיק שומר אמונים". אל תקרי "שומר אמונים", אלא "שומר אמן"⁽⁹⁵²⁾.

והיות והזכרנו ענין אמירת אמן, מדברת הגמרא על ענין זה עצמו:

קיא-א מאי "אמן"? מהי משמעות המילה "אמן", שעונים אחר כל ברכה?

אמר רבי חנינא: "אמן" — ראשי תיבות של

נבלתי יקומן — לרבות נפלים.

951. כדאיתא ברש"י על החומש [בראשית כה יז]: לא נאמרה גויעה — אלא בצדיקים. ועיי' ברמב"ן שם.

וביד רמה פירש, דהיינו כפשוטו של מקרא, שאני עני ומת בצעירותי מחמת צער המילה שאני סובל. והיות והשתבח בכך דוד, שמע מינה שמעלה היא זו, ובודאי שיקבל עליה שכר טוב, והיינו חיי עולם הבא.

952. והיות ו"אמן" היינו קיום הדבר ואמיתותו, בזה שהקטן אומר על שום ברכה מילה זו, ומאמת ומקיים הדבר, זוכה לפתוח לו שערי גן עדן ועולם הבא. ואמר "שומר אמונים" לשון רבים, כי מציונו בספר תהלים כפל מילה זו "אמן ואמן", והיינו רמז לאמת הדבר בעולם הזה ועולם הבא. מהרש"א. עיי"ש.

953. מחלוקתם צריכה ביאור. ועיי' בענף יוסף מה שהביא בשם בעל העקרים ובשם הר"י מינץ. ועיי' עוד במפרשים.

כן, אתה ממצט את ישראל ביותר!

אלא: אפילו שלישי של נח. כלומר שלישי מכל בני נח, דהיינו שייתר שלישי מכל העולם כולו. ומסתמא אותו חלק השלישי שישראל בו יהיה השארית. ואם אין ישראל מרובין כל כך להיות אחד משלש שבועולם, יהיו הגרים וחסידיו אומות העולם להשלים לשלישי. ואם ישראל מרובין, והם יותר משליש העולם, אזי יתמעטו קצת. ומכל מקום לר' יוחנן אין ישראל מתמעטין כל כך כמו לדברי ר' שמעון בן לקיש⁽⁹⁵⁵⁾.

"כי אנכי בעלתי בכם ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה". אמר ריש לקיש: הדברים שנאמרו בפסוק זה — **ככתבן** [כפי שהם כתובים, כפשוטן]. שאכן לא ימלטו אלא אחד מעיר, ושנים ממשפחה.

אמר ליה רבי יוחנן: לא ניהא ליה למרייהו דאמרת להו הכי [לא נוח לקדוש ברוך הוא שאתה אומר על ישראל כך].

אלא, כך הוא פירוש הפסוק: חסיד אחד מעיר — מזכה את כל העיר כולה, שיקחה הקדוש ברוך הוא ויקרבנה אליו [וזהו "ולקחתי אתכם אחד מעיר וגו'"]. **ושנים** צדיקים ממשפחה — **מזכין כל המשפחה כולה**⁽⁹⁵⁶⁾.

שלישי ישאר. ויש לברר איזה שלישי ישאר. ומסתבר, שכל שלישיות שיש לשלש — אנו משלשין. אם כן, מנח נפרדו כל העולם, ושלשה בנים היו לו. שלישי שבבניו — שם הוא. והבן השלישי של שם הוא ארפכשד, כפי שנאמר: "בני שם עילם ואשור וארפכשד ולוד וארם"⁽⁹⁵⁴⁾. ומסתמא בזרעו של ארפכשד יהיה שארית, הואיל וישראל יוצאים ממנו. ושלישי של ארפכשד, שהוא שלישי של שם, שהוא שלישי של נח — ייותר, וכל העולם יכרת.

ולדברי ריש לקיש, נמצאו ישראל מתמעטין ביותר. שמארפכשד יצאו ישראל, כדכתיב בפרשת נח: "ארפכשד הוליד את שלח ושלח הוליד את עבר ועבר הוליד את פלג" וכן הלאה עד אברהם. וכשאתה מחלק לשלשה חלקים את זרעו של ארפכשד, כגון בני ישראל ושמעאל שהן בני אברהם, ובני לוט ובני הרן, וכן שאר האומות שיצאו ממנו, לשלשה חלקים, שמא ישראל יהיו מרובין וקרובין להיות כנגד כולם, ולא יגיעו כל זרע ארפכשד להיות פי שנים, אלא אם כן ישראל משלימין רובן או חציין, ונמצאו ישראל מתמעטין בתוך אותם פי שנים [כי יצטרכו להשלים מהם את אותם שני חלקים].

אמר ליה רבי יוחנן: לא ניהא למרייהו, לקדוש ברוך הוא, דאמרת להו הכי. שאם

956. כפי שמצינו שבזכותו של אברהם אבינו ניצלה העיר צוער, והיינו "אחד מעיר מזכה כל העיר", ובזכותם של משה ואהרן נבחר כל שבט לוי לשבט קדוש, והיינו "שנים ממשפחה מזכין כל המשפחה". מהרש"א.

954. ואף שהא חמישית מבני שם, שהרי חמשה בנים היו לו, מכל מקום זרעו רב יותר מאחד מהאחרים, והרי הוא שלישי. יד רמה.

955. כך כתב רש"י בשם רבו. ועוד כתב לישנא אחרינא, עיי"ש. ועיי' ביד רמה.

שנים מכל ששים ריבוא שהיו במצרים. שמתחילה היו במצרים פי שלושים ריבוא מאלו שיצאו, אלא שמתו בשלשת ימי אפילה, כדי שלא יראו המצריים במפלתן של ישראל.

אמר רבא: וכן לימות המשיח, ישארו רק אחד משישים ריבוא. שנאמר: "וענתה שמה כימי נעוריה וכיום עלותה מארץ מצרים". שיהיו ישראל עניים ושפלים, כימי צאתם ממצרים.

תניא, אמר רבי אלעזר ברבי יוסי: פעם אחת נכנסתי לאלכסנדריא של מצרים. מצאתי זקן אחד, ואמר לי: בא ואראך (957) מה עשו אבותי המצרים לאבותיך כשהיו במצרים:

חלק מהם — טבעו אבותי בים,

חלק מהם — הרגו בחרב,

וחלק מהם — מעכו בכנין [שהיו בונים אותם במקום לבנים].

וכשראה משה שנעשים דברים אלו לישראל, החל להתרעם ולהרהר לפני הקדוש ברוך הוא, ועל דבר זה נענש משה רבינו.

שנאמר שאמר משה לקדוש ברוך הוא: "ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה".

אמר לו הקדוש ברוך הוא: חבל על דאבדין ולא משתכחין [חבל על אותם שמתו ואבדו כבר, ואין למצוא כמותם עתה]! שאין אתה כאברהם יצחק ויעקב, שלא הרהרו אחרי

יתיב רב כהנא קמיה דרב [ישב רב כהנא לפני רב], ויתיב וקאמר: דברים ככתבן.

אמר ליה רב: לא ניחא ליה למרייהו דאמרת להו הכי. אלא: אחד מעיר — מזכה כל העיר, ושנים ממשפחה — מזכין כל המשפחה.

חזייה דהוה קא חיף רישיה [ראה רב שרב כהנא חופף ראשו ומעדן עצמו], בשעה שהיה לו ללמוד תורה, ולאחר מכן סליק ויתיב קמיה דרב [עלה וישב לפני רב].

אמר ליה: "ולא תמצא בארץ החיים".

הבין רב כהנא שרב מקללו, שלא יבוא לחיי עולם הבא.

ולכן תמה ואמר ליה: מילט קא לייטת לי [וכי אתה מקלל אותי]?

אמר ליה: לא. אלא רק קרא קאמינא [ציטטתי פסוק]. ולמדים מפסוק זה, שלא תמצא תורה במי שמחיה עצמו עליה, אלא במי שמצער עצמו עליה, ואינו דואג לתפנוקי עצמו.

תניא, רב סימאי אומר: נאמר: "ולקחתי אתכם לי לעם", ונאמר: "והבאתי אתכם". מקיש יציאתן ממצרים — לביאתן לארץ.

מה בביאתן לארץ — נכנסו רק שנים מאותם ששים ריבוא שיצאו ממצרים, שהרי רק יהושע וכלב נכנסו לארץ [וכל יתר היוצאים ממצרים מתו במדבר],

אף ביציאתן ממצרים, יצאו באותו יחס —

שהראה לו ספר זכרונות שלהם. שלכל מלכות יש ספר זכרונות, שכתוב בו כל מה שנעשה

957. ודאי לא יכול היה להראות לו עתה מה שהיה לפני כל כך הרבה שנים. אבל אפשר

מדותי.

אמרתי ליעקב: "הארץ אשר אתה שכב עליה לך אתננה".

הרי כמה פעמים נגליתי על אברהם יצחק ויעקב באל שדי [כפי שנאמר: "אני א – ל שדי פרה ורבה וגו'"], "אני א – ל שדי התהלך לפני והיה תמים"⁽⁹⁵⁸⁾], ולא הרהרו על מדותי, ולא אמרו לי: מה שמך.

ולבסוף, כשבא לשכם וביקש מקום לנטוע⁽⁹⁵⁹⁾ אחלו – ולא מצא, עד שקנה מבני חמור אבי שכם במאה קשיטה, ובכל זאת לא הרהר אחר מדותי.

אמרתי לאברהם: "קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה".

ולמרות שהיה להם מה להרהר אחר מדותי, לא אמרו לי: מה שמך.

ולבסוף, למרות שהובטח לאברהם שיקבל את כל הארץ, בקש מקום לקבור את שרה – ולא מצא, עד שקנה את מערת המכפלה בארבע מאות שקל כסף, ובכל זאת לא הרהר על מדותי, שאמרתי לו שאתן לו את כל הארץ, ועתה הוא צריך לשלם כל כך הרבה על כברת ארץ.

ואתה אמרת לי מה שמך⁽⁹⁶⁰⁾ בתחלה, ועכשיו אתה מהרהר אחר מדותי ואומר לי: "והצל לא הצלת את עמך!"

אמרתי ליעקב: "גור בארץ הזאת ואחיה עמך ואברכך".

אמר הקדוש ברוך הוא למשה: "עתה תראה אשר אעשה לפרעה".

מהו לשון "עתה"?

ולבסוף, למרות שהבטיחו הקדוש ברוך הוא שהארץ תהיה שלו, בקשו עבדיו מים לשתות – ולא מצאו, שכל פעם שחפרו ומצאו מים, אמרו להם רועי גרר שהמים שלהם, עד שעשו עמם מריבה. שנאמר: "זיריבו רעי גרר עם רעי יצחק לאמר לנו המים". ובכל זאת לא הרהר אחר מדותי.

כך אמר לו הקדוש ברוך הוא: הפעם, במלחמת פרעה – אתה רואה. אבל, ואי אתה רואה במלחמת שלשים ואחד מלכים, שיכבשום ישראל כשיכנסו לארץ, כי אתה לא תעבור את הירדן, ולא תכנס לארץ.

כתוב כשעלה משה אל הר סיני עם הלוחות השניים: "ויעבר ה' על פניו ויקרא ה' ה' אל

קודם. מהרש"א.

960. אף שמשמעות הפסוק היא, ששאל כן להקב"ה כדי לדעת מה יענה אם ישאלוהו על כך, כדכתיב "הנה אנכי בא אל בני ישראל וגו' ואמרו אלי מה שמו מה אומר אלהם", מכל מקום סבירא ליה, שתואנה הוא ביקש כדי לדעת את שמו. ומכל מקום לא הוכיחו ה' על כך אז, כי לא היה כל כך מגונה. אבל עתה, שהרהר אחר מדותי, הוצרך להוכיחו. ואגב זה הוכיחו

958. אמנם לא מצינו דבר זה הרבה פעמים בתורה, אלא רק פעמים אלו שהזכרנו. אבל מכל מקום כך היה, אף שלא נכתבו בתורה. יפת תאר, עיי"ש.

959. לשון נטיעה שייך באהל, כמו [דניאל יא]: "ויטע אהלי אפדנו".

דתניא: כשעלה משה למרום, מצאו להקדוש ברוך הוא שיושב וכותב: "ארך אפים".

אמר לפניו: רבונו של עולם, ארך אפים רק לצדיקים? (963)

אמר לו הקדוש ברוך הוא: אף לרשעים אהיה ארך אפים.

אמר ליה משה: רשעים יאבדו, ולא תהא ארך אפים כלפיהם!

אמר ליה: השתא חזית מאי דמבעי לך [עתה תראה, שאתה תצטרך לכך, שאהיה ארך אפים אף לרשעים].

כשחטאו ישראל, אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: וכי לא כך אמרת לי, ארך אפים רק לצדיקים, ורשעים יאבדו?

אמר לפניו משה: רבונו של עולם! וכי לא כך אמרת לי: אף לרשעים? (964)

רחום וחנון ארך אפים ורב חסד ואמת: נצר חסד לאלפים נשא עון ופשע וחטאה ונקה לא ינקה וגו'".

הוזכרו בפסוק זה שלש עשרה מדות של רחמים.

וכתוב בהמשך: "וימחה משה ויקד ארצה וישתחר".

מה ראה משה, איזו מדה משלש עשרה מדות ראה והשתחוה? (961)

רבי חנינא בן גמלא אמר: מדת ארך אפים ראה.

ורבנן אמרי: מדת אמת ראה. וחשש משה, שאם ידון הקדוש ברוך הוא את ישראל כפי האמת, הרי שיתחייבו כליה חס ושלום. ולכן מיהר והתפלל עליהם שלא ידונם הקדוש ברוך הוא לפי מעשיהם (962).

תניא כמאן דאמר שמדת ארך אפים ראה.

על הראשונה גם כן. יפת תאר.

961. כי משמע שעל ידי קריאת י"ג מידות התעורר משה להשתחוות. ובודאי כבר ידע את מידותיו של הקדוש ברוך הוא, אבל עתה נתעורר ביותר על ידי אחת מהן. מהרש"א. וע"ע במפרשים מה שכתבו בזה.

962. כך פירש רש"י. אבל ביד רמה פירש להיפך, ש"וימחה משה ויקד ארצה וגו'" משמע שמהר והשתחוה בשמחה. והיינו, לפי שראה שמדתו של הקב"ה אמת היא, ואין דברו חוזר ריקם, ידע שטופו לקיים הבטחתו לישראל, ולכן השתחוה בשמחה.

963. כי מזה שנאמר "ארך אפים" ולא "ארך

אף", משמע שהאריכות אפים היא בין לצדיקים ובין לרשעים. ולכן טען משה, למה תהא אריכות אפים לרשעים, רשעים יאבדו! שהרי ניהא לישראל באבוד הרשעים שביניהם, כדכתיב "באבוד רשעים רינה". וזה לא עלה אז על דעתו של משה, שיחטאו כל ישראל.

לאחר מכן, כשחטאו כל ישראל בשילוח המרגלים, אמר לו הקדוש ברוך הוא: ולא כך אמרת לי וכו'. אמר לו משה, ולא כך אמרת לי: אף לרשעים? והיינו כשכל ישראל יחטאו לפניך. ומה שאמרת לי שרשעים יאבדו, נתכונתי רק כשהיו קצת רשעים. עץ יוסף, עיי"ש. ועיין עוד בענף יוסף מה שהביא בשם יערות דבש.

964. כאן משמע, שאותה אריכות אפים כלפי הרשעים — לטובתם היא. ועיי' בתוס' במס'